

# AZ IGENEVEK SZEREPE A MORDVIN DETERMINATÍV IGERAGOZÁSBAN

KERESZTES LÁSZLÓ

## 0. Előzmények

A determinatív igeragozás eredetének kutatása a kezdetektől két fő koncepcióból indult ki: a) Hunfalvy, Budenz és Wiedemann valós szintaktikai szerkezetet keresett a determinatív alakok háttérében (finít igealak + accusativusi értékű, sőt formájú személyes, ill. mutató névmás kapcsolatát – agglutinációs teória). b) A század első felében Winkler és Klemm a nomen prioritásának elvéből kiindulva próbálta felvázolni azt a szintaktikai háttérrel, amelyben a birtokos személyragos formák új, determinatív funkciójukba kerültek (igenévi értékű szótó + birtokos személyrag kapcsolata – adaptációs teória). A későbbi kutatók vagy az egyik (Jevszevjev, Hajdú, Mikola, Bergsland, Honti), vagy a másik elvnek adtak elsőbbséget, ill. a két elméletet párhuzamosan alkalmazták az eredetmagyarázatokban: a morfoszintaktikai jelölők elemzését tehát komplexen vizsgálták (Bubrih, Papp I., Szerebrennyikov, Rédei).

A kérdés vizsgálata azért jutott zásákcába, mert a kutatók többnyire teljes paradigmákat próbáltak kikövetkeztetni, és ezekből kiindulva feltételezték, hogy a szabályos rendszerek megbomlottak, és így tömegével keletkeztek egybeeső alakok (Klemm, Bubrih, Szerebrennyikov, Koizumi, Trosterud). (A mordvin determinatív igeragozás kutatásának történetére vö. Keresztes 1994.)

Rédei Károly többször is foglalkozott a magyar és a finnugor igeragozás kialakulásának kérdéseivel (vö. Rédei 1962, 1966, 1989, 1996). Tudomásom szerint ő hangsúlyozta elsőként, hogy az alanyi és a tárgyas paradigma tagjai lassú, fokozatos elkülönülés útján jöttek létre, és különböző időben alakultak ki az egyes tempusokban és modusokban (Rédei 1962: 425–31, 1966: 117–27), továbbá, hogy „a magyar alanyi és tárgyas igeragozási alakok megkülönböztetése céljából a különböző ige nevekre rendkívül fontos szerep hárult.” Ugyanez a megállapítás érvényes a legtöbb uráli nyelvre is (Rédei 1989: 148–51, 1996: 179–80).

A *Magyar nyelv történeti nyelvtana* az általános és a határozott igei paradigmák elkülönülését kései fejleménynek tartja és összefüggésbe hozza a determináló szerepű *-t*-nek a tárgyon való megjelenésével. Amikor ez az elem a határozatlan tárgy jelölésének szerepét is átvette, a határozott tárgyra való utalás funkciója elsősorban az igei személyragokra hárult. Amikor bizonyos igei személyragoknak a cselekvő személyre való mutatáson kívül lényeges feladatává vált a határozott tárgyra való vonatkozás is, az egyértelmű megkülönböztetés céljából felmerült olyan személyragok szükségessége,

amelyek viszont nem utaltak határozott tárgyra. A határozott és az általános ragok elkülönülése személyenként történhetett: már megvolt a Sg3-ban, majd később kialakult a Sg2-ben és a Sg1-ben, majd a többes számban is. A ragozás differenciálódása lassú, fokozatos folyamat lehetett, és speciálisan ment végbe a különböző paradigmárszekben (praesens, praeteritum, imperfectum, conditionalis), sőt a sajátos ragozású igékben is. Az elkülönülés bizonyos igealakokban a mai napig nem történt meg (vö. E. Abaffy 1991: 127–59).

Dolgozatomban azzal foglalkozom, mely nominális formák, igeelvek játszottak döntő szerepet a mordvin determinatív igeragozás személyragjainak kialakulásában.

### 1. Folyamatos melléknévi igenév (*i*)

A mordvin – és főként az E – toldalékokban előfordul egy *i*-elem. A M-ban az *i* helyén legtöbbször *a* van, de helyenként itt is megtalálható a *j* formáns. Eredetére nézve több javaslat született: több tárgyra utaló jel (Klemm, Mikola, Abondolo), praeteritumjel (Winkler, Bubrih), praesens-praeteritumjel (Szerebrennyikov 1967: 187), a jelen idejű paradigmában folyamatos melléknévi igenév (Bubrih, E. Itonen 1962/63. tanévi előadásaiban, Janhunen 1993).

Tanulmányaiban Bubrih (Bubrih 1941: 13–42, 1947: 30–5, 1948: 47–80) tüzetesen foglalkozott az egyes paradigmák keletkezésének körülményeivel, valamint az egyes igealakok nyelvtörténeti előzményeivel. Halála után tanítványai Bubrih tanulmányai és jegyzetei alapján publikálták a tudósok a mordvin nyelvtörténetre vonatkozó nézeteit (1953). Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Bubrih hipotézisének kiindulópontja a mordvin birtokos szerkezet volt (1941: 28, 41, 1953: 126, 242). Az alanyi ragozás személyére és számára nominativus utalt, a tárgyas ragozású alak bővítménye viszont genitivus (genitivus objectivus) volt. E tárgyas szerkezetek tehát birtokos szerkezetekre mennek vissza, amelyben a birtokszóként névszói értékű igező, illetőleg folyamatos melléknévi igenév szerepelt (vö. Bubrih 1929: 177). Szerinte a névszói birtokos szerkezet és a határozott tárgyas szerkezet alapjában véve azonos lehetett:

<i>*tumuñt' lopazu</i>	~	<i>*numuluñt' kundajzi</i>
дуба-того – лист-его		зайца-того – ловец-его
'tölgyé ezé – levél övé = a tölgy levele'		'nyúlé ezé – fogás övé = a nyúl fogása'

Létezett jelöletlen szerkezet is: *\*numulu kunda(j)* 'nyúlfogás'.

Erre a participiumra épült fel szerinte a tárgyas ragozású paradigma.

Bubrihkal ellentétben véleményem szerint az *i* participiumképzőnek nemigen volt szerepe a folyamatban. Az *a*-nak mint tövégi vagy toldalékhangzónak a gyakori előfordulása arra vall, hogy ezek a toldalékok viszonylag újkeletűek, az ómordvinban keletkeztek, amikor a hangrend és az illeszkedés már nem funkcionált a régi módon. Az alsó nyelvállású *a* (*ä*) hangok a M alakokban gyakoribbak, helyükön az E-ban sokszor *i* található. Az *i*-nek toldalékként vagy toldalék részeként ma is kettős funkciója van: a) lehet Prs3Sg/PartPrs, b) lehet Prt-jel. A determinatív ragozásban a hosszabb toldalékok utolsó tagjaként nem rekonstruálható egyik funkció sem, e szótagokba az *i* ugyanis

véleményem szerint **hasonulással került át**. Ezt támasztja alá, hogy az E nyelvjárások egy részében *i ~ e* ingadozás észlelhető a funkciótlan *i* esetében (pl. Prt12-*it'ín ~ -it'eń*, Prt21-*imik ~ -imek*, Prt32-*ińzit' ~ -ińzet'*). Ilyen ingadozás egyébként tapasztalható a tövéghangzóban is (ige- és névszótövekben egyaránt): Prs12 *kekšnet'an ~ kekšnit'an* rejteget, de Prt12 *kekšnit'in ~ kekšnit'eń*; az „stabil” *i*-nek az utóbbi alakokban Prt jel funkciója van (pl. Marasevo; M.V. Moszin szíves szóbeli közlése). Az *i ~ e* ingadozás leggyakrabban a 2. és az 1. személyű tárgyra utaló toldalékbokrokban jelentkezik.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a 3. személyű tárgyra utaló M *j*-s toldalékok általában a megfelelő E *i*-s formák reflexiói: részben a Prt-jel maradványai. Toldalékezdő helyzetben ritkán fordulnak elő. Az E testes toldalékok utolsó *i*-jének a 2. és 1. személyű tárgyra utaló M ragokban *a* felel meg. Ez a nyílt hangzó (*a*, esetleg *ä*) volt a toldalékok előzményeiben is. A M alakok arra engednek következtetni, hogy a Prt-jel az Ox után állhatott.

A mordvin determinatív ragozás toldalékaiban nézetem szerint tehát a folyamatos melléknévi igenévnek nem volt szerepe.

## 2. A puszta igető szerepe

Elsőnek Heinrich Winkler (1913: 135–138) fogalmazta meg, hogy a mordvin determinatív formák tulajdonképpen igenévként használt igetövek + birtokos személyragok kombinációi. Winkler annak a nyelvészeti iránynak volt a képviselője, amely a névszó (igenév) elsődlegességét vallotta az igével szemben. Így például a M *soda-tä* / E *soda-tan* pár jelentése eredetileg ‘kennen (gegenstand des kennens)-du-mein’ > ‘ich kenne dich’ vagy M *soda-tanza* / E *soda-tanzat* jelentése ‘kennen-sein-du’ > ‘er kennt dich’, továbbá E / M *soda-samak* ‘kennen-ich-dein’ > ‘du kennst mich’ stb. A praeteritumban M *sodaj-tä-n* / E *sody-t-in* ‘gekanthaben-du-mein’ > ‘ich kannte dich’ stb. (vö. Winkler 1913: 137–138).

A közfelfogás szerint a tárgyias ragozás kialakulásának szakaszában az egyes finnugor nyelvek, de a finnugor/uráli korban az alapnyelvi szintek fejlettebbek voltak annál, hogy ilyen alapjelentést lehessen feltenni.

A finnugristák ma már általánosan elfogadják Szerebrennyikov felvetését, amely szerint „...egy távoli korban, a közös finnugor alapnyelv felbomlása után a finnugor nyelvek keleti csoportjában kifejlődőben volt a tárgyias ragozás. Igen valószínű, hogy először a harmadik személyben jelentkezett. A tárgyias igékhez az *s* tárgyjel járult, mely eredetét tekintve minden bizonnyal névmási töre vezethető vissza.” (Vö. Szerebrennyikov 1956: 194.)

Szerebrennyikov hipotézisét Hajdú Péter fejtette ki. Szerinte a finnugor (uráli) nyelvek nagy részében az egyes szám 3. személyű igealakokban kettősség mutatható ki, egyfelől van egy  $\emptyset$ -morfémás vagy igenévi eredetű toldalék, másfelől egy olyan is, amely személyes vagy mutató névmási eredetű. Hajdú szerint „...a személyragos 3. személyű igealak már ekkor az ige határozott tárgyára utalt. Az a 3. személyű névmás tehát, amely az ilyen formákban igei személyragként agglutinálódott, suffixálódása előtt accusativusi értékű (személyes vagy mutató) névmás volt (azaz: *látja lát-azt, lát-öt*).” (Vö. Hajdú 1966: 74–6.) Ettől kezdve általános nézet lett a finnugrisztikában, hogy a

paradigmaépítkezés első pillére az egyes szám 3. személyű ragos igealak volt (Rédei 1962: 427, 1966: 119, Honti 1996: 127–128 stb.).

Honti korábban az egyes szám 3. személy ilyen használatának anaforikus funkcióját hangsúlyozva igető + \**sV* komponenst rekonstruált. Szerinte a tárgyas ragozás olyan mondatokból indult ki, amelyekből az egyes szám 3. személyű határozott tárgy kiesett a felszíni szerkezetből, s azt az igetőhöz kapcsolt megfelelő személyű névmási elemmel helyettesítették (1984: 341–346): pl. \**kala-m amta* ~ \**amta-sV* '(ö) halat ad' ~ 'ad-ja'. A 3. személyű névmás tehát a ki nem tett vagy meg nem ismételt határozott tárgyra utalt, ahogy például a mai obi-ugor nyelvekben ma is gyakori (vö. még Kulonen 1993: 74–5).

Az ige Sg3 névmási eredetű alakja tehát utalhatott a kontextusban az azonos személyű tárgyra is, a rag nélküli, főleg az igenévi eredetű alak csak az alany személyére. A Sg3 analógiás szerepével én is számolok a másik két személy kialakulásában.

Valószínűnek tartom, hogy a Sg1 és Sg2 névmási eredetű ragjai hasonlóképpen kifejezheték az azonos személyű tárgyat is. Ha tehát a \**kunda-sV* jelenthette 'ő fog ~ ő fogja azt/öt, őt fogják (passzív jelentés)', a \**kunda-mV* 'én fogok ~ ő fog engem/engem fognak (passzív jelentés)', \**kunda-tV* 'te fogsz ~ ő fog téged/téged fognak (passzív jelentés)'. Ugyanígy lehetett a praeteritumban is. A tranzitív igetőnek ilyenkor szenvedő jelentése volt. [Talán ezért van, hogy szenvedő ragozás nem rekonstruálható az alanyra! Ahol pedig később kialakult, ezen belül már nem különültek el határozatlan és határozott alakok.] Erre a kettősségre vall több igenévképzőnek aktív és passzív volta. Az igenévi alakok ugyan leginkább Sg3 jelentésűek, ám a lappban és a magyarban igenévi eredetű személyragok más személyekben is előfordulnak, bár ezek általában indeterminatív szerepkörbe foglalódtak le (vö. Korhonen 1981: 285–7, Rédei 1989: 144–61). A névmási eredetű ragokból ezzel szemben legtöbbször determinatív alakok lettek. Papp István (1942, 1968) a magyar tárgyas személyragokat magyarázza nagyjából ilyenképpen. Szerinte a magyar tárgyas személyragok az ősi egyes számú alakok újragozásával keletkeztek a fenti módon (1968: 192–201). A pusztai igetővekhez járuló személyragok tehát passzív alapjelentés esetén továbbragozódtak, és az új toldalék egyértelműen utalt a cselekvő alany személyére (újragozás elmélete). A mordvin nyelv külön életében erről az alapról kezdett kiépülni a determinatív paradigma, amelynek első fázisában keletkezhetett az Imp21: \**kunda-m* 'fogok/engem fognak' + *-k* (Sg2Imp) 'te' > *kunda-ma-k* 'fogj meg engem ~ megfogsz engem'

### 3. Befejezett melléknévi igenév (-*ž*)

A determinatív ragozás palatalizált *ž* elemeinek eredetére nézve három lehetőség kínálkozik:

a) A *ž* következetesen előfordul a determinatív ragozás Pl-ban, továbbá az 1. és a 2. személyű tárgyra utaló szuffixumok végén is Pl-ban és Sg-ban egyaránt. Kétségtelen, hogy ugyanarról, feltehetően elsősorban Pl-ban állandósult *ž* igenévképzőről van szó, amely egy egész sor szekunder toldalékban mind a többes számú alanyak, mind a többes számú tárgynak a jelölésére szolgált és szolgál. Úgy tűnik tehát, hogy a *ž*, ill. a

belőle alakult todalékok szinkretizmusa abból adódik, hogy ez az igenévképző Pl-ban általános, *pluralis generalis* szerepre tett szert. A 3. személyű tárgyra utaló M alakok esetleg arra utalnak, hogy a *ž* ebben a paradigmárészben is általánosabb volt a mainál. Ilyen jelenség megfigyelhető a DK-i M nyelvjárásban is (pl. Lomakina 1974). Adatközlőim hasonló tendenciájú tévesztéseiből is ugyanezt a következtetést vontam le. Sokszor előfordul ugyanis, hogy a Prs/Prt63 todalékot a Prs/Prt36 helyett találjuk a paradigmában. Szerintem ez is arra utal, hogy a többes 2. és az 1. személyű tárgyra utaló egybeeső alakok analógiájára a 63-as todalék belép a 36-os helyébe. – A *ž* igenév egyébként passzív alapjelentésénél fogva igen alkalmas volt arra, hogy a tárgyra is utaljon: vö. Credo 18. századi szövege E fordításában: *čavož křost langso ... i kalmož* ‘megfeszítették ... és eltemették’ [tkp. meg lett feszítve ... el lett temetve – én, te, ő, bárki] (vö. Feoktistov 1968: 46). Erre például Rédei is felhívja a figyelmet (1985: 99, 1996: 181).

b) A Prt33-ban jelentkező *ž*-t nem ugyanerre az idő/igenév szuffixumra kell visszavezetni. Kialakulhatott az *s* személyragból is a megelőző \*j Prt jel palatalizáló hatására. Ennek viszont ellentmond a szibilánsok nagyfokú konzervativizmusa (vö. Keresztes 1983: 364). Mégsem zárható ki, hogy, mint a \**kunda-j-n* > E *kundiñ*, M *kundañ*, \**kunda-j-t* > E *kundiť*, M *kundať*, ugyanígy lett \**kunda-j-sV* > \**kundažV* > E *kundiže*, M *kundaža*.

c) A harmadik lehetőség, hogy a Prt33 todalék mutató névmási eredetű: \**kunda-j-še(n)*. Ebben az esetben az első és a második személy is ilyennek fogható föl: \**kunda-j-ńV*, \**kunda-j-t'V*. Az utóbbiakban a megfelelő névmás beépülését elősegítette az a tény, hogy a Sg1, ill. Sg2 alanyt is kifejezhették.

#### 4. A mordvin determinatív igeragozás kialakulása

a) A determinatív todalékok közül a legősibbnek szerintem is az egyes 3. személy minősíthető, a mordvin esetében nevezetesen a **praeteritum egyes szám 3. személy** (Prt33). Ez teljesen beleillik a determinatív ragozás kezdeteire vonatkozó általános felfogásba. Ez az alak, mint fentebb láttuk, hangtörténetileg visszavezethető egy 3. személyű névmásra (esetleg ennek tárgyragos formájára), de a mordvin esetében akár a mutató névmási (vagy ennek tárgyragos formája) előzmény is elképzelhető: \**j-sV(n)* ~ ?\**j-še(n)*. Tehát: \**kunda-j-sV* > \**kunda-j-žə* ‘(ő) megfogott/ő meg lett fogva + őt’ > ‘(ő) megfogta (őt)’ vagy egyenesen: \**kunda-j-še(-n)* > \**kunda-j-žə(-ń)* ‘(ő) megfogott + azt’ > ‘(ő) megfogta (azt)’. Ilyenformán kialakult egy pár: a todalék nélküli nem utalt tárgyra (\**kunda-j* ‘fog-ott’) – a személyragos a 3. személyű tárgyat is jelölte (\**kunda-j-zV* ‘fog-t-a’).

Amennyiben ilyen kettősség volt a Prt-ban, minden valószínűség szerint hasonló kettősség lehetett a Prs-ben is. Lehetett egy rag nélküli pusztá igező: \**kunda-Ø* (vö. Bubrih 1953: 174–5, Rédei 1996: 179–80) ‘fog’ és egy személyragos forma: \**kunda-sV* > \**kunda-zV* ‘?fog-ja’. Az utóbbi azonban nem lett egyből determinatív alak, hanem Opt-ként kezdett funkcionálni.

b) A paradigmaépítkezés másik pillérének az **imperativus egyes szám 2.**

személyt (Imp21) tartom. Ez a Sg1 személyű indeterminatív alak továbbragozásával keletkezhetett: *\*-ma-k*. Tehát: *\*kunda-ma-k* '(én) fogok/engem fognak + te' > 'fogj (meg) engem'. Az Imp *-k* suffixum komplexen értékelhető felszólító módjelnek és Sg2 személyragnak is. Szerintem ez a forma is igen régi, még a Prs10-*m* > *-n* változás előtti, hiszen az Imp *-k* jele az ősi *-m* változathoz járult, és nem az *n*-hez.

c) A harmadik elem, amelynek jelentős szerepe volt a determinatív paradigma kiépülésében, egy palatalizált szibilánusra visszavezethető *-ž* participiumképző volt. Mint fentebb láttuk, a mordvin tagadó segédige ragozásában ugyanilyen szibiláns szerepel praeteritum-jelként, amelynek szóvégi zöngétlen variánsa átkerült az általános ragozás 3. személyeibe a praesensszel való homomorfia elkerülése végett. A P(F)U eredetű múlt idő jeleknek a participium képzőkkel való összefüggését általában kétségesnek tartják (vö. Hajdú 1966: 72, Künnap 1976: 176). Magam osztani tudom Rédeinek a képzők és az időjelek közös eredetéről szóló érvelését: *\*-š* < *\*-ša/-šä* (vö. Rédei 1996: 180–1). Igaz, hogy a funkciók szétválása igen korán, már az alapnyelv kezdeti szakaszában megtörténhetett. A mordvinban a zöngétlen *\*-š* participium-gerundium csak intervokalikus helyzetben zöngésült (vö. Keresztes 1987: 77, 98), így ez a participium is testesebb lehetett. Erre viszont igen kevés konkrét bizonyítékunk van: mindössze Wiedemann-nál találunk következetesen magánhangzót a többes 3. személyű determinatív alakok végén Prs63, 66-*syze*, Prt63, 66-*yze* (vö. Wiedemann 1865: 74–5). Persze meglehet, hogy Wiedemann-nál a Prs36 és a Prt33, 36 toldalékok analógiájáról van szó, mert ilyen magánhangzós végű toldalékok sem a paradigma többi tagjában (Prs/Prt62 stb, Prs/Prt61 stb.), sem más forrásokban nem fordulnak elő. A *-ž* participium-gerundiumnak és a determinatív ragozásnak többes számú paradigmatajában elterjedt *-ž* személyragnak azonos volta kétségtelen, hiszen a M-ban a Prt63, 66 és a participium egyaránt *-ž*, az E-ban meglevő különbség az *i* Prt-jel behatolásából származik: Prt63, 66 *-iž* – participium *-ž*. A passzív participium-gerundium funkció nyitottsága – mint azt már fent hangsúlyoztam – igen alkalmassá teszi ezt a toldalékot arra, hogy tranzitív igékhez járulva bármely személyű agensre és bármely személyű páciensre utaljon. Ez a (és mutatis mutandis más) participium (is) könnyen be tudott hatolni az igei paradigmába, hogy ott kitöltse a lehetséges üres helyeket. Minthogy az alany egyes számának és a tárgy egyes számának kifejezésére már lefoglaldtak más toldalékok, könnyen érthető, miért lett a *-ž* afféle „jolly joker”-ré, *pluralis generalisszá* a determinatív paradigmában, kezdetben a praesensben és a praeteritumban egyaránt. A determinatív igealakok elkülönülésének ebben a szakaszában tehát a következő rendszerral számolhatunk:

	Prs Indet	Det3	Prt Indet	Det3	Imp Indet	Det1
Sg 1	<i>-m</i>		<i>-j-m</i>			
2	<i>-t</i>		<i>-j-t</i>		<i>-k</i>	<i>-ma-k</i>
3	<i>-∅ ~ -j</i>	<i>-zV (Opt!?)</i>	<i>-j ~ -š</i>	<i>-j-žV(-n)</i>		
Pl	<i>-j-t</i>	<i>-ž</i>	<i>-š-t</i>	<i>-ž</i>		

### 5. A több tárgyra utaló oszlopok

Bubrih (1929: 175) véleménye szerint míg az alanyi ragozásnak határozott karaktere (szám – személy) volt, ugyanez hiányzott a tárgyas ragozásból. A 3. személyű alanyi és tárgyas alakok között a következő különbség lehetett: *vanɨj* – *vanɨj(b)*, *vanɨs'* – *vanɨz'b*. A párok második tagjai, amelyek a tárgyas sorok alapját képezték, igenév-képzők lehettek.

Azok a determinatív toldalékok, amelyek a *-z* participium-gerundium képzőre mennek vissza, az alany többes számán kívül kezdettől fogva kifejezheték a tárgy többes számát is, külön speciális jelölők nélkül:

Prs	Indet	Det Sg3	PI3	Det Sg2	PI2	Det Sg1	PI1
Sg 1	<i>kunda-n</i>	<i>kunda-sa-n</i>		<i>kunda-ta-n</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-t</i>	<i>kunda-sa-k</i>		—		<i>kunda-ma-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-j</i>	<i>kunda-sa-zə</i> ~ <i>kunda-sa-j</i>		<i>kunda-ta-zə</i>		? <i>kunda-ma-zə</i>	
Pl	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-sa-ž</i>		<i>kunda-ta-ž</i>		<i>kunda-ma-ž</i>	

Prt	Indet	Det Sg3	PI3	Det Sg2	PI2	Det Sg1	PI1
Sg 1	<i>kunda-j-ń</i>	<i>kunda-ja-n/</i> <i>kunda-jə-ń</i>		<i>kunda-j-t'ä-ń</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-jək/</i> <i>kunda-jə-t'</i>		—		<i>kunda-j-ma-k/</i> <i>kunda-ma-j-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-š</i>	<i>kunda-j-žə</i>		<i>kunda-j-t'ä-žə</i>		? <i>kunda-j-ma-žə</i>	
Pl	<i>kunda-š-t'</i>	<i>kunda-j-ž</i>		<i>kunda-j-t'ä-ž</i>		<i>kunda-j-ma-ž</i>	

A többes 3. személyű tárgyra utaló toldalékok közül a Prt36 keletkezhetett leghamarabb. Minthogy az E és a M toldalékok nem egy töről fakadnak, azt gondolhatjuk, hogy a két nyelvjárás-csoportban ezen toldalékok is külön-külön keletkeztek. Az E csoportban a Prt33-*ize* – Prt36-*ińže* pár a megfelelő Px3Sg (E *\*zə* – *\*-nzə*) analógiájára jött létre, ahol a két rag az egy és a több birtok megkülönböztetésére régtől fogva használatos volt. Ennek alapján a determinatív Prt36-*ińže* végződést őseink is tekinthetnénk, és talán az is. Ez az elem áterjedt a jelen időbe is: Prs36-*sińže*, itt azonban nem alakult ki hasonló kettős: Prs33-*si* – Prs36-*sińže*. Az E Prt36-*ińže* megfelelője a M-ban Prt36 *\*-ńžə* volna, ehelyett *-žəń* ragot találunk, ugyanígy eltér a Prs36-*sińə* is. A M formák talán az Prt/Prs33 + *ńə* mutatónévmás agglutinációjával keletkeztek. A nyelvtörténeti szempontból szabályos toldalék átkerült a Prt32-be!

A *-z* végű participium korábban a 3. személyű tárgy esetében is kifejezhetette az alany és a tárgy többes számát. Erre utalnak azok a tévesztések, amelyek során több adatközlőm használt – igaz kontextus nélkül – Prt/Prs63-*ž* toldalékot Prt/Prs36-*ińže* helyett! Míg a 2. és az 1. személyű tárgy esetében egy-egy ilyen participium „csak” hat igei funkció egybeesését jelentette, addig a 3. személyű tárgyra utalva voltaképpen kilenc funkciót volt kénytelen ellátni. A többes 3. személyű tárgyra utaló relációk min-

denképpen gyakoribbak, mint azok, amelyek többes 1., ill. 2. személyű tárgyat jelölnek.

Az igen sokrétű funkció (gyakorlatilag szinkretizmus) kiküszöbölésére két lehetőség kínálkozott:

a) Az egyik – amellyel a beszélők korábban is éltek – a megfelelő indeterminatív alakoknak vagy akár az újkeletű determinatív alakoknak a használata többes szám 3. személyű határozott tárgy esetén is. Ezek a toldalékok az egyes számú paradigmában részben módosulhattak. Ez történt a Prt16, 26 és 46, továbbá a 21 esetében. A Prt36, továbbá az indeterminatív ragozásból, illetőleg a determinatív ragozás egyes szám 3. személyű tárgyra utaló paradigmájából átkertült toldalékok már mai formájukban árnyékolással kiemelve:

Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10- <i>iñ</i>	13- <i>ija</i>	16- <i>iñ</i>	12- <i>it' iñ</i>	15- <i>id' iz</i>	—	—
M	10- <i>ñ</i>	13- <i>jñə</i>	16- <i>jñə</i>	12- <i>jt' añ</i>	15- <i>d' äz</i>	—	—
2 E	20- <i>it'</i>	23- <i>ik</i>	26- <i>it'</i>	—	—	21- <i>imik</i>	24- <i>imiz</i>
M	20- <i>t'</i>	23- <i>jt'</i>	26- <i>jt'</i>	—	—	21- <i>majt'</i>	24- <i>mašt'</i>
3 E	30- <i>ś</i>	33- <i>iže</i>	36- <i>iñže</i>	32- <i>iñžit'</i>	35- <i>id' iz</i>	31- <i>imim</i>	34- <i>imiz</i>
M	30- <i>ś</i>	33- <i>žə</i>	36- <i>žəñ</i>	?32- <i>ñžə</i>	35- <i>d' äz</i>	31- <i>mañ</i>	34- <i>maž</i>
Pl1 E	40- <i>iñek</i>	43- <i>iñek</i>	46- <i>iñek</i>	42- <i>id' iz</i>	45- <i>id' iz</i>	—	—
M	40- <i>mə</i>	43- <i>šk</i>	46- <i>šk</i>	42- <i>d' äz</i>	45- <i>d' äz</i>	—	—
2 E	50- <i>id'e</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	—	—	51- <i>imiz</i>	54- <i>imiz</i>
M	50- <i>d' ə</i>	53- <i>št'</i>	56- <i>št'</i>	—	—	51- <i>mašt'</i>	54- <i>mašt'</i>
3 E	60- <i>št'</i>	63- <i>iz</i>	66- <i>iz</i>	62- <i>id' iz</i>	65- <i>id' iz</i>	61- <i>imiz</i>	64- <i>imiz</i>
M	60- <i>št'</i>	63- <i>ž</i>	66- <i>ž</i>	62- <i>d' äz</i>	65- <i>d' äz</i>	61- <i>maž</i>	64- <i>maž</i>

b) A másik lehetőség új toldalékkombinációk létrehozása bizonyos funkciók el látására. Különösen gyakori ez a többes számban. Ennek következtében a 3. személyre utaló tárgy oszlopaiban is lényegében kialakult az indeterminatív ragozáshoz hasonló 2x3 személyes paradigma. Így keletkezett szabálytalanul az E Prt53,56-*ink*, valószínűleg a megfelelő birtokos személyrag hatására, mivel a Prt43,46-*iñek* is a megfelelő Px-re hasonlít, bár ez azonos a megfelelő Vx-szel is. A M központi nyelvjáráscsoportjában a Prt63 alapján teljesen eltérő új alakok képződtek: Prt43,46-*šk*, Prt53,56-*št'*. A megfelelő E toldalékoknak csak azokban a M nyelvjárásokban vannak nyomai, amelyek E közelségben éltek. Itt az archaikusabb („erzäs”) formák a többes 3. személyű tárgy jelölésére foglaldtak le, és ezáltal nem állt elő szinkretizmus az egyes és a többes 3. személyű tárgy jelölésében: Prt46-*jñək*, Prt56-*jñüt'*.

A meglevő determinatív elemekből újonnan keletkezett toldalékok további árnyékolással jelölve:



Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10- <i>iň</i>	13- <i>ija</i>	16- <i>iň</i>	12- <i>it'iň</i>	15- <i>id'iz</i>	—	—
M	10- <i>ň</i>	13- <i>jňa</i>	16- <i>jňa</i>	12- <i>jt'äň</i>	15- <i>d'áz</i>	—	—
2 E	20- <i>it'</i>	23- <i>ik</i>	26- <i>it'</i>	—	—	21- <i>imik</i>	24- <i>imiz</i>
M	20- <i>t'</i>	23- <i>jt'</i>	26- <i>jt'</i>	—	—	21- <i>majt'</i>	24- <i>mašt'</i>
3 E	30- <i>s</i>	33- <i>ize</i>	36- <i>iňze</i>	32- <i>iňzit'</i>	35- <i>id'iz</i>	31- <i>imim</i>	34- <i>imiz</i>
M	30- <i>s</i>	33- <i>za</i>	36- <i>zäh</i>	32- <i>ňza</i>	35- <i>d'áz</i>	31- <i>maň</i>	34- <i>maž</i>
Pl1 E	40- <i>iňek</i>	43- <i>iňek</i>	46- <i>iňek</i>	42- <i>id'iz</i>	45- <i>id'iz</i>	—	—
M	40- <i>mä</i>	43- <i>šk</i>	46- <i>šk</i>	42- <i>d'áz</i>	45- <i>d'áz</i>	—	—
2 E	50- <i>id'e</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	—	—	51- <i>imiz</i>	54- <i>imiz</i>
M	50- <i>d'a</i>	53- <i>št'</i>	56- <i>št'</i>	—	—	51- <i>mašt'</i>	54- <i>mašt'</i>
3 E	60- <i>št'</i>	63- <i>iz</i>	66- <i>iz</i>	62- <i>id'iz</i>	65- <i>id'iz</i>	61- <i>imiz</i>	64- <i>imiz</i>
M	60- <i>št'</i>	63- <i>z</i>	66- <i>z</i>	62- <i>d'áz</i>	65- <i>d'áz</i>	61- <i>maž</i>	64- <i>maž</i>

Látható, hogy a mordvin determinatív igeragozás fejlődésében mindkét módzatra akad példa. Az E és a M nyelvjáráscsoportok eltérő módon és mértékben éltek ezekkel a lehetőségekkel. Előbb a praeteritumban használták a kibővült todalékrendszert, majd ezek a ragok átkerültek az imperativusba és a praesensbe is.

## 6. Zárszó

A kérdéskör vizsgálatának morfoszintaktikai háttere szintén igen ősi időkbe nyúlik vissza, ahova a jelenlegi testes todalékok elemzésével sem lehet visszamenni, még kevésbé kikövetkeztetni a ragok névmási előzményeinek megformáltságát. Igetőre vagy igealakra és az ehhez kapcsolódó konkrét accusativusi funkciójú névmásból keletkezett rag kombinációira csak igen kevés újkeletű ragbokról vezethető vissza. Az alapszint korában is minden bizonnyal voltak már igei paradigmák, ezért látom valószínűnek, hogy az új paradigmáriszerek ezekre épültek. A továbbragozás szerintem nem áll szöges ellentétben az agglutináció-teóriával, hanem pontosan vele összhangban világítja meg a morfoszintaktikai hátteret, és plasztikusabban szemlélteti azokat az átrendeződéseket, amelyek a todalékkomponensek alanyi és tárgyi szerepkörével kapcsolatosak.

A különböző alapszinteken nem számolok szabályos, kész paradigmákkal. Ebből következik: teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a mai mordvin determinatív paradigmák valamilyen lebomlás eredményeképpen jöttek létre. Ellenkezőleg úgy látom, hogy néhány alappillére támaszkodva indult meg a paradigmaépítkezés, amely lassan és fokozatosan bővült, és amelynek jelenlegi eredménye korántsem mentes a diszharmóniától, anomáliáktól és következetlenségektől. Noha a mordvin nyelv igen közeli rokona a balti finn csoportnak, a finnhez hasonló szabályos nyelvi rendszert nem várhatunk tőle. A mai állapot természetesen nem is végleges, mert akár a tudatos nyelvművelés, akár a spontán nyelvi fejlődés jóvoltából a mai rendszer biztosan tovább fog csiszolódni. A fejlődés tendenciái kiszámíthatatlanok.

## IRODALOM

- E. Abaffy Erzsébet 1991: Az igei személyragozás, in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai, 122–59.
- Bubrih, David V. 1929: Сравнительное изучение мордовского языка, in: *Сборник ЛОИКФУН 1*, Leningrád, 161–177.
- 1941: Мордовское спряжение, *Записки 4*: 3–53.
- 1947: *Эрзя-мордовская грамматика – минимум (Пособие для вузов)*, Saransk, Mordgosizdat.
- 1948: Сравнительная грамматика финноугорских языков в СССР, *Учёные записки ЛГОЛУ (серия вост. наук, вып. 2)*, Leningrád, 47–80.
- 1953: *Историческая грамматика эрзянского языка*, Saransk, Mordavskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Feoktistov, Aleksander P. 1968: *Истоки мордовской письменности*, Moszkva, Nauka.
- Hajdú Péter 1966: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Honti László 1984: К проблеме возникновения объектного спряжения угорских языков, *Nyelvtudományi Közlemények 86*, 341–6.
- 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről, *Urálisztikai Tanulmányok 7*, Budapest, 127–32.
- Janhunen, Juha 1993: *Objective conjugation in Finno-Ugric languages*, handout, Oslo.
- Keresztes László 1983: Palatalizáció és megőrző tendencia as mordvinban, *Nyelvtudományi Közlemények 85*, 361–8.
- 1987: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I = Studia Uralo-Altica 26*, Szeged.
- 1994: The definite (objective) conjugation in Finno-Ugric languages, *Folia Uralica Debreceniensia 3*, 19–33.
- 1996: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys, *CIFU-8/III*, 135–140.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulonen, Ulla-Maija 1993: *Johdatus unkarin kielen historiaan*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Künnap, Ago 1976: К проблеме происхождения показателей и времен в уральских языках, *Советское финно-угроведение 12*, 169–81.
- Lomakina, Tamara I. 1974: *Городищенский диалект мокша-мордовского языка 1–2*, kézirat, kandidátusi értekezés, Saransk.
- Papp István 1942: : Mi a szó funkciója? *Magyar Nyelv 38*, 272–6.
- 1968: *Unkarin kielen historia*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rédei Károly 1962: A tárgyas igeragozás kialakulása, *Magyar Nyelv 58*, 421–35.

- 
- 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen, *Acta Linguistica Hungarica* 16, 111–33.
  - 1989: A finnugor igeragozásról különös tekintettel a magyar igei személyragok eredetére, *Nyelvtudományi Közlemények* 90, 143–61.
  - 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus), *CIFU-8/III*, 176–82.
- Szerebrennyikov, Borisz A. 1956: A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése, *Nyelvtudományi Közlemények* 58, 187–200.
- 1967: *Историческая морфология мордовских языков*, Moszkva, Nauka.
- Wiedermann, J. F. 1865: *Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache...* St. Petersburg–Riga–Leipzig.
- Winkler, Heinrich 1913: Samojedisch und finnisch, *Finnisch-ugrische Forschungen* 13, 120–63.